

Təqvim yada salır

Geriyə baxıb, irəlini görən ədib – İlyas Əfəndiyev

XX əsr ədəbiyyatımızın ünlü klassiki, milli nəsrimizin, dramaturgiyamızın, səhnəmizin, ədəbi-bədii və ictimai fikrimizin inkişafında əvəzsiz xidmətləri olan İlyas Məhəmməd oğlu Əfəndiyev sənət kəhəkşanının sönməz ulduzlarından biridir. Əməkdar incəsənət xadimi, Dövlət mükafatı laureatı, “Şöhrət” ordenli Xalq yazıçısı bir-birindən gözəl əsərləri ilə neçə-neçə oxucu nəslinin mənəvi dünyasını zənginləşdirmiş, milli teatr tariximizdə “İlyas Əfəndiyev mərhələsi” yaratmışdır. 60-cı illərdə səhnəyə gələn gənclərin püxtələşməsində onun zəngin dramaturgiyasının böyük rolu olmuşdur.

...Vaxtilə ulu öndər Heydər Əliyev görkəmli nasir və dramaturq İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığına yüksək qiymət verərək demişdir: “İlyas Əfəndiyev Azərbaycan teatrına çox böyük töhfələr veribdir, böyük xidmətlər göstəribdir, çox dəyərli əsərlər yaradıb. İlyas Əfəndiyevin yaradıcılığı başqa cəhətlərlə yanaşı, bir də ona görə əhəmiyyətlidir ki, o, öz əsərlərində həm Azərbaycan xalqının tarixinin çox mühüm səhifələrini ədəbiyyat, teatr vasitəsilə bugünkü nəsillərə çatdırıbdır, həm də öz əsərlərində müasir həyatımızın müsbət və mənfi cəhətlərini çox gözəl təsvir edibdir. Beləliklə, xalqımızı həm tarixə hörmət bəsləməyə sövq etmişdir, tarixi bilmək üçün xalqımıza yardım etmişdir, eyni zamanda, yaşadığımız zamanda mənəviyyat, əxlaq, insanlıq, Vətənə və millətə sədaqət ruhunu aşılamışdır”.

...1914-cü il mayın 26-da Füzuli şəhərində dünyaya göz açmış İlyas Əfəndiyevin ulu babalarının bir qolu tacir nəslinə mənsub, digər qolu isə ruhani təhsili almış savadlı axund və üləmələr, Qarabağda tanınan, kasıblara əl tutan, xeyirxah və alicənab insanlar olublar.

Yazıçının babası Bayram bəy dövlət idarələrində məmur işləmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Şuşada

qəza rəisi vəzifəsində çalışmışdır. Ötən əsrin 30-cu illərinin repressiya dalğası Əfəndiyevlər ailəsindən də yan keçməmiş, yazıçının atası Məhəmməd Əfəndiyevə “kulak” damğası vurulmuş, davamlı təqiblərə, təzyiqlərə tab gətirməyən bu nurani insan 1934-cü ildə, 50 yaşında dünyasını dəyişmişdir.

İlyas Əfəndiyevin bir gənc kimi formalaşmasında, onda kitaba, ədəbiyyata maraq yaranmasında anası Bilqeyis xanımın əvəzsiz xidmətləri olub. O, ömür-gün yoldaşının vəfatından sonra övladına müəllimlik, yoldaşlıq, həm də atalıq edib.

Gələcəyin məşhur yazıçısı hələ uşaq yaşlarından zəhmətə alışıb, mütaliyə böyük maraq göstərib. 1921-ci ildə 1-ci sinfə gedən İlyas 1930-cu ildə pedaqoji təmayüllü iki dərəcəli orta məktəbi “əla” qiymətlərlə bitirib. O, 1934-cü ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun ədəbiyyat fakültəsinin əyani şöbəsinə daxil olsa da, orada ali təhsil alması çox uzun sürmüş, “kulak” balası olduğu üçün institutdan uzaqlaşdırılır. Amma sonra həmin ali təhsil ocağının coğrafiya fakültəsinin qiyabi şöbəsini bitirir. Bakıda “Yeni yol”, “Kommunist” və “Ədəbiyyat qəzeti” redaksiyalarında işləyir. İlk mətbu əsəri olan “Buruqlar arasında” oçerki 1938-ci ilin noyabrında, “Berində bir gecə” adlı

ilk hekayəsi isə 1939-cu ilin yanvarında “Ədəbiyyat qəzeti”nin dərc olunur.

İ.Əfəndiyevin 1939-cu ildə yazdığı Əbülhəsənin xeyirxahlığı ilə nəşr edilmiş “Kənddən məktublar” kitabı müəllifin böyük ədəbiyyata yolunda yaşıl işığı dönüb. İlk hekayələr kitabı onun orijinal fərdi ifadə tərzinin göstəricisi, daha sonra qələmə aldığı “Aydınlıq gecələr” isə ədəbi-estetik görüşlərinin əsası olub, – desək, yanlışdır. Həmin dövrdə Yazıçılar İttifaqının sədri Rəsul Rzanın xeyir-duası ilə İttifaqa üzv qəbul olunub.

Sonralar çoxşaxəli yaradıcılıq yolu keçən yazıçı “Söyüdlü arx”, “Körpüsəlanlar”, “Dağlar arxasında üç dost”, “Sarıköynəklə Valehin nağılı”, “Geriyə baxma, qoca”, “Üçatılan”, digər roman və povestləri ilə oxucuların sevgisini qazanmışdır. “İşıqlı yollar”, “Bahar suları”, “Atayevlər ailəsi”, “Sən həmişə mənimsəsən”, “Mənim günahım”, “Unuda bilmirəm”, “Məhv olmuş gündəliklər”, “Qəribə oğlan”, “Mahını dağlarda qaldı”, “Bağlardan gələn səs” pyesləri teatr repertuarlarının bəzəyi olmuşdur. Dramaturq “Xurşidbanu Natəvan”, “Şeyx Məhəmməd Xiyabani”, “Hökmdar və qızı” və digər tarixi dramları ilə xalqımızın müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizənin, istiqlal məfkuresinin, azadlıq hərəkatının bədii tərənnümçüsünə çevrilmişdir.

Ədəbiyyatımızda lirik-psixoloji üslubun ustalarından olan, yeni obrazlar, xüsusilə də maraqlı qadın obrazlarının mahir yaradıcısı sayılan İlyas Əfəndiyevin bütün pyeslərinə Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrında səhnə həyatı verilib. Bu xüsusda qeyd edək ki, Azərbaycan ədəbiyyatında heç bir dramaturqun onun qədər teatrda uzunmüddətli fəal yaradıcılıq əlaqəsi olmayıb. 1990-cı ildə İstanbul və Ankara səhnelərində “Bizim qəribə taleyimiz” və “Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali” uğurla oynanıb, bu əsərlər haqqında Türkiyə mətbuatı onlarla sanballı məqalələr verib.

... Altmış ildən çox yaradıcılıq yolu keçmiş görkəmli sənətkar ömrünün son illərində də məhsuldar bir yazıçı kimi yazıb-yaradıb, sovet rejimi, partiya qadağaları dövründə deyə və yazı bilmədiyi bir sıra mövzuları yeni zamanın kontekstində oxuculara təqdim edib. O, “Hacı Axundun cənnət bağı necə oldu” hekayəsini, “Xan qızı Gülsənubərlə tarzən Sadıqcanın nağılı” povestini dərc etdirib, “Tənha iyde ağacı”, “Dəlilər və ağıllılar” “Hökmdar və qızı” və digər pyeslərini tamaşaya qoydurub, bir sıra yeni kitablarını nəşr etdirib.

... İlyas Əfəndiyevin müraciət etdiyi ədəbi janrların hər birindən xalqın taleyüklü məsələlərinin, mühüm siyasi və mənəvi dəyərlərin böyük vətəndaşlıq

yanğısı ilə bədii təhlili boy göstərir. Yaradıcılığı boyu hakim ideologiyayı tərənnüm etməyən ədib o dövrdə ədəbiyyatda yasaq olan Cənubi Azərbaycan və müharibət mövzularında əsərlər yazıb.

Uşaqılıq və yeniyetməlik illərinin acılı-şirinli minbir xatirəsinə ünvan olmuş Qarabağ, o cümlədən Şuşa yazıçının gələcək əsərlərində sevimli mövzulardan olub. O, namərd qonşularımızın ötən əsrin 90-cı illərindən başlayan xəyanət-karlıqlarını, işğalçılıq hərəkatlarını dərin narahatlıq, vətəndaş yanğısı ilə izləyib, əsərlərində Qarabağın qədim tarixini əks etdirib.

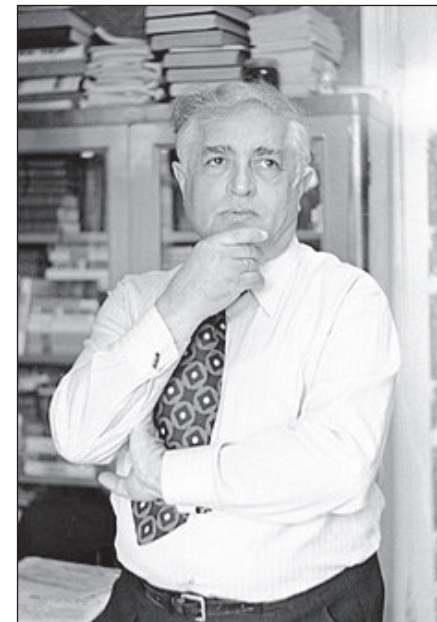
... Böyük sənətkar İlyas Əfəndiyev 1996-cı il oktyabrın 3-də Bakı şəhərində dünyasını dəyişib və Fəxri xiyabanda dəfn olunub. İçərişəhərdəki küçələrdən birinə və “Elitar” Gimnaziyaya onun adı verilib. Ulu öndərin tapşırığı ilə ədibin “Seçilmiş əsərləri”nin yeddi, Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə üçcildliyi nəşr edilib. Onun əsərləri son illər rus, türk və digər dillərdə dəfələrlə nəşr olunub, yaradıcılığı haqqında monoqrafiyalar, doktorluq, namizədlik dissertasiyaları yazılıb.

Ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev böyük nasir haqqında yazırdı: “Əsərlərindən biri “Geriyə baxma, qoca” adlansa da, o, həmişə irəlini görmək üçün geriyə baxmağın tərəfdarı olub, gələcəklə keçmiş arasında bir körpünün üzərində dayanaraq həyata və insanlara buradan boynalıb-baxıb”.

Filologiya elmləri doktoru Vaqif Yusifli isə bir məqaləsində qeyd edib: “ İlyas Əfəndiyev haqqında düşünəndə bir də quruyub xəzəl olsa belə, öz ətrini, rayihəsini itirməyən, elə bil yenidən dərilən boy çiçəyini xatırlayırsan. İnsanlar arasında ən zərif, ən kövrək, ən bakirə hissələri də həmin boy çiçəyinin ətri ilə müqayisə etmək olar. Bir də ona görə ki, İlyas Əfəndiyevin nəsi və dramaturgiyası бүтүнлүkdə bu incə hissələri şairanə bir dillə tərənnüm edir”.

Unudulmaz yazıçı-dramaturqun sevimli müəllifləri kimlər idi? Bu barədə söz düşəndə Çexovun, Tolstoyun, Şekspirin... adlarını çəkib. Heminqueyi sevdiyini belə izah edib ki, onda heç bir hoqqabazlıq-zad yoxdu, hər şey təbiidi, hər şey həyatda olduğu kimidi. Sonra Flober gəlir, “Madam Bovari”. Bir də Stendal. Ən çox sevdiyi əsər “Robinzon Kruzo” idi...

Onun sənət yolunu oğlu Elçin Əfəndiyev layiqincə davam etdirir. Müsahibələrinin birində İlyas Əfəndiyev “Oğlunuz Elçinin ən çox hansı cəhətini bəyənersiz, hansını bəyənmirsiniz?” sualına səmimi cavab verərək deyib: “Sözün düzü, mən Elçini həm çox istedadlı, həm də intellektual adam hesab eləyirəm. Əsərlərimə

onun sözü qədər heç kəsin fikrini qiymətləndirmirəm. Onun balaca bir qeydi olsa, mən o əsəri üzə çıxartmaram. Yazıçılıq da ki, məlumdu”.

Xalq yazıçısı Elçin isə atası haqqında böyük sevgi ilə danışır: “Çox güclü yaddaşı vardı. Vəfat edəndə stolunun üstündə yarımçıq yazısı vardı. Əski əlifbada yazırdı. Yazıçılar İttifaqında usta bir makinacı vardı, rəhmətlik Sona Sadıqova, üzünü kirillə köçürürdü, redaktəni isə atam özü kirillə edirdi. Uzun düzəliş olanda, ya da hansısa hissə əlavə etmək lazım gələndə yenə keçirdi əski əlifbaya. O mürəkkəbli qələmlə yazırdı, mən makinada. Bir dəfə makinanın səsinə işarə edib dedi ki, bu səslə necə yazırsan? Mən də dedim, bəs sən bu səs olmayan da necə yazırsan? (Gülür.) Məndən fərqli olaraq onun ən böyük kabinet evdəki iş otağı idi. Bilirsən ki, partiyanın üzvü deyildi. Axıracan da olmadı. Rəsmi iclasları, idarələri xoşlamazdı. Ən böyük ictimai işi Yazıçılar İttifaqında olub. Onda orda bir sədr vardı, bir də məsul katib. Mehdi Hüseyn sədr seçiləndə, o da, məsul katib seçilmişdi. 8 ay işlədi, sonra nə illah elədilər, işə çıxmadı. Dedi, mənlik deyil. Bundan sonra ümumiyyətlə işləmədi. Evdə oturub yazı-poza ilə məşğul olurdu. Onun rəsmiyyətlə bağlı işlərini mən görürdüm. Arxiv-zad da saxlayan deyildi. Ağılm kəsməyə başlayandan nələrisə mən topladım və 7 cildliyi çap eləyəndə xeyli köməyimə çatdı”.

Elçin Əfəndiyev müsahibəsində bəhs etdiyi yarımçıq yazıya da aydınlıq gətirib: “Hə, rəhmətlik Qəndab Quliyeva haqqında idi. Görünür, hansı redaksiyadansa xahiş etmişdilər. Qəndabın ifasını çox bəyəndirdi. Ümumiyyətlə, musiqini çox xoşlayırdı, xüsusən də bizim xalq mahnılarımızı. Həmin yarımçıq yazının səhəri günü rəhmətə getdi”...

Duyğu və düşüncələrimizin böyük tərənnümçüsü olan İlyas Əfəndiyev 27 il əvvəl bizi cismən tərk etsə də, ruhen sağdır və müasirimiz olaraq qalır.

Əli NƏCƏFXANLI,
“Xalq qəzeti”